

[itobiad], 2022, 11 (3): 1798-1820

<p>Mardin’de Bezemeli Kadın Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme</p> <p>An Evaluation on Decorated Female Gravestones in Mardin</p> <p>Video Link: https://youtu.be/v1UUehxIWc0</p>	
<p>Ahmet BODAKÇI Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Instructor Asst., Van Yüzüncü Yıl University abodakci@yyu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-9188-0426</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 10.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 27.09.2022
Yayın Tarihi / Published	: 28.09.2022
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Bodakçi, A. (2022). Mardin’de Bezemeli Kadın Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (3) , 1798-1820 . doi: 10.15869/itobiad.1114767

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet BODAKÇI)

Copyright © Published by Mustafa Süleyman ÖZCAN.

Mardin'de Bezemeli Kadın Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Ölüm, insanoğlunun var olduğu andan itibaren yaşam döngüsünden ayırmadığı, kafa yordduğu, tanımaya ve tanımlamaya çalıştığı bir olgudur. Ölümün bir son olmadığı, ölen bireyin bu dünyadan ayrılarak başka bir aleme göç ettiğine, o alemde yaşamaya devam ettiğine inanılmıştır. Öteki dünya anlayışıyla birlikte insanlardaki ölüyü gömme ritüelleri birbirinden farklı mezar çeşitlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İnanca bağlı olarak ortaya çıkan mezar çeşitleri ait oldukları toplumun sanat zevkini, inancını ve kültür düzeyini yansıtan önemli belgelerdir. Üzerlerinde ihtiva ettikleri başlık, yazı, figür ve nesneli bezemeleriyle yatanın cinsiyetini belirtir özelliktedirler. Erkek mezar taşlarında serpuş denilen başlık yer alırken, kadın mezar taşları daha zarif, süslü ve dönemin sanat zevkini yansıtan yoğun süsleme kompozisyonlarıyla kadının ruhunu yansıtır özelliktedirler. Binlerce yıllık geçmişi ve sayısız uygarlığın izini taşıyan Mardin, savaş ve istilalar sonucu birçok kez yakılıp, yıkılmış, mezar taşları da bu olumsuzluklardan nasibini almış ve günümüze yakın tarihli örnekler dışında gelen örnek olmamıştır. Mardin'de Muhammed Zırar (Dırar) mezarlığında 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başına tarihlenen bezemeli kadın mezar taşlarından birkaç örnek Sanat Tarihi disiplini çerçevesinde değerlendirilmiştir. Değerlendirilmeye alınan örnekler kadın mezar taşları olup, şahideli, sandukalı ve pehle taşı olmak üzere üç grupta tanıtılmıştır. Ele alınan örneklerin malzeme, form, teknik ve süsleme özellikleri bakımından bölge ve yurt genelindeki örneklerle benzer ve ayrılan yönlerine değinilmiştir. Sonuç kısmında ele alınan örneklerin Cizre, Savur, Nusaybin, Siirt gibi merkezlerde yer alan mezar taşlarıyla benzer form ve süsleme özelliklerine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Kadın, Mezar Taşı, Sanduka, Süsleme

An Evaluation on Decorated Female Gravestones in Mardin

Abstract

Death is a phenomenon that humans regarded as being part of the cycle of life, contemplated, sought to identify, and defined since the inception of mankind. It has been believed that death does not mark the end of a person's life, and rather the deceased migrate to another world and continue to exist there. Burial rituals among humans within the framework of the belief in the afterlife have been effective in the emergence of various types of tombs. Different types of tombs that arose based on faith are essential documents that reflect the society's artistic taste, beliefs, and cultural level. With the headpieces, inscriptions, figures and object embellishments they display, they indicate the gender of the person buried in the tomb. While male gravestones include headpieces called headgears, female gravestones reflect the female soul with the gentler and decorated compositions of embellishments reflecting the artistic taste of their time. Mardin, which bears the traces of countless civilizations throughout thousands of years of history, was plundered and devastated many times as a result of wars and invasions and the tombs in the city were also affected by this, with no surviving samples apart from more recent ones. Certain examples of decorated female gravestones dated back to the late 19th

century and early 20th century in the Muhammed Zırar (Dırar) cemetery in Mardin were evaluated within the framework of the discipline of Art History. The samples evaluated are female gravestones, and these were categorized into three as those displaying shahides, cists and pehle stones. The evaluated samples' similarities and differences with other samples from the region and around the country are discussed in terms of material, form, technical, and decorative aspects. The samples reviewed in the conclusion section have been found to have similar structural and aesthetic qualities to tombstones found in locations such as Cizre, Savur, Nusaybin, and Siirt.

Keywords: Mardin, Female, Gravestone, Cist, Decoration

Giriş

Ölüm, bütün canlılarda yaşamsal fonksiyonların tamamen durması şeklinde tanımlanmıştır. Ölüm duygusu erken dönemlerden itibaren insanlara tesir etmiş, onları ölüm sonrasıyla ilgili çeşitli düşüncelere sevk etmiştir. Ölüm ve ölüm sonrasına yönelik bu bilinmezlik, insanlık tarihinde sürekli devam eden gizemli bir inanç olmuştur. Bu inanç, insan davranışlarını belirlemede ve insanların hayatı algılama biçimlerinde etkili olmuştur (Öztürker, 2014: 206, 2015: 100-110). Öleni mezara koyma düşüncesi her ne kadar dışardan gelebilecek olumsuzluklara karşı öleni, muhafaza etmek olsa da asıl amaç ölen için bir anıt oluşturma (Laquer, 1997:1), göçüp giden insanın yeryüzündeki varlığını ve anısını kalıcı bir mezar taşıyla yaşatma düşüncesidir (Öztürker, 2014: 228). Uygarlık tarihinde ölen için açılan mezarlar, ölümden sonraki yaşam düşüncesinin göstergesi olarak kabul görmüş, bunun neticesinde dinsel, coğrafik farklılıklarla, kişisel ve ailesel isteklerin rol oynadığı farklı ölü gömme ritüelleri ortaya çıkmıştır (Soysal, 1997:1212, Uhri, 2010:20-22). Ölüm ve ölüyü gömme ritüelleri, içinde yaşanılan toplum algısıyla sosyal kimliklerin kazanıldığı, ortak paylaşımların bir arada yaşandığı ve sonsuz yaşam isteğinin eşlik ettiği toplumsal hafızanın keşişim yerleridirler (Parılı ve Uhri, 2018:16).

Türklerde ölüyü gömme geleneği Orta Asya'da Çinlilerden öğrendikleri kurgan denilen anıt mezar örnekleriyle başlamıştır. Zamanla ölenlerinin baş ucuna balbal veya sink taşı denilen anıt niteliğindeki taşlar dikmişlerdir. Bu mezar taşı geleneği Gazneli ve Karahanlı döneminde İslamiyet'e geçişle birlikte değişerek, anıtsal türbe mimarisine dönüşmüştür. Türkler, daha sonra Orta Asya'daki mezar taşı geleneğini Anadolu'daki mezar taşı kültürüyle harmanlayıp, anıtsal bir kimliğe dönüştürmüşlerdir (Ustura ve Balata, 2009:12). Türkler, Orta Asya'daki mezar taşı kültürüne oranla Anadolu'daki yerel unsurlarla girdikleri etkileşim sonucunda, eşsiz mezar taşı örneklerini meydana getirmiş ve bu taşlara kendi damgalarını taşıyan özellikler eklemişlerdir (Öney, 1992:3-9).

Anadolu Selçuklularının ilk mezar örnekleri sanduka tipli mezar taşlarıdır. Ahlat ve Erciş Çelebibağ'da rastladığımız bu örnekler, çatma lahitler, şahidesiz prizmatik sandukalar ve şahideli mezarlar şeklinde olup, zamanla şahideli mezarlara dönüşmüşlerdir (Karamağaralı, 1992: 10-35, Uluçam, 2000:54-58).

Beylikler döneminde görülen mezar taşı örnekleri, Anadolu Selçuklu döneminde yapılan anıtsal örneklere oranla daha sadedirler. Ve bölgesel özelliğın ağır bastığı bir anlayışla yapılmışlardır (Sağiroğlu, 2006: 15).

Osmanlı'nın ilk dönem mezar taşlarında Bursa etkisi belirgindir. İnce uzun sandukalar, yuvarlak kemerler, mukarnaslı mihraplar, rûmî motifleri ve hatayı bezemeleri göze çarpan belirgin süsleme özellikleridir (Önder, 1970: 4). Klasik Osmanlı Dönemindeki mezar taşı örnekleri daha sade bir anlayışla yapılırken, mezar taşlarının boyutları küçülmüş, kitabeler daha temiz bir işçilikle yapılmıştır. Mezar taşlarındaki süsleyici öğelerin yerini ölenin kimliği, sosyal statüsü ve mesleğini belirtecek sembolik unsurlar konulmaya başlanmıştır (Daş, 1996: 21).

Türklerin Anadolu'daki kadın ve erkek mezar taşları üzerinde bulunan farklı hat örnekleri, geometrik ve bitkisel süsleme, ölüm tarihleri ve içerdikleri ikonografik anlamlarla birer tarihi belge olma özelliğine sahiptirler (Elitez, 1996:15). Ayrıca mezar taşları, insanların gelenek ve göreneklerini, inançlarını, ekonomik ve sosyal durumlarını, mezarda yatanların cinsiyetleri gibi birçok özelliği göstermekle birlikte, ait oldukları toplumda gelişen mimari ve sanatsal üslûplarının mezar taşları üzerindeki etkisini de gösterirler (Ayanoğlu, 1958:193-208).

Binlerce yıldır görülen mezar taşı yapma geleneği Anadolu'nun her köşesinde olduğu gibi Mardin'de de yaşatılmış ve yaşatılmaya devam edilmektedir. Yöresel bir üslûp ile şekillenen Mardin'deki mezar taşları, form ve süslemeleriyle, kullanılan malzeme bakımından oldukça kalitelidir. İnce işçilikle estetik bir görünüm sunarlar. Mardin'deki kültürel çeşitlilik ve etkileşim mezar taşı mimarisine yansımış, figür ve dinsel öğeler hariç, ortak bir süsleme programıyla güzel örnekler verilmiştir (Bodakçi, 2017:166, Başak ve Bodakçi, 2017:197-219).

Yaptığımız çalışmalar neticesinde Mardin merkezde çok sayıda bezemeli kadın mezar taşının olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ele alınan örnekler sağlam ve bezeme çeşitliliği bol olan örneklerden oluşmaktadır.

Mezar Örnekleri

Mezar No.	: 1
Fotoğraf No.	: 2-3
Çizim No.	: 1
Yeri	: Muhammed Zırar Mezarlığı
Tarih	: 1313 / 1895-6
Kimlik	: Yahya Efendinin Kızı Bedriye Hanımın

Tanım: Mezar örneği, Muhammed Zırar Mezarlığının bulunduğu tepeliğin güney kesiminde yer alır. Mezar, sarı kalker taş malzemeli ve şahideli tipolojidedir. Baş şahidesi dikdörtgen prizmal gövdeli ve üçgen tepeliklidir. Şahide, 0.93 x 0.36 x 0.15 m ölçülerindedir. Kitabenin ilk satırı tepelik kısmındaki sivri kemer formu kartuşun içine yazılmışken, alttaki üç satırı ise enine açılmış dikdörtgen kartuşların içine, son dört satırı ise dairesel bir formun içine oyma ve kabartma tekniğinde işlenmiştir. Şahide taşının kenarı burmalı bir bordür ile bezelidir. Baş şahide taşının arka yüzünde bir damla motif, tepe noktasında ise hilal formu ile sonlandırılmıştır. Kenar çizgileri burmalıdır. Damla motifinin iç yüzündeki saksı motifinin içinde palmetle sonlanan çiçek demetinden oluşan bitkisel bir bezeme vardır. Damla motifinin dip kısmından yukarı doğru kıvrılarak çıkan bitkisel dallar, tepe noktasında palmetle taçlandırılmıştır. Kıvrık dalların arası peç, gülbezek, ters lale ve lotuslarla bezelidir. Şahidelerin yan yüzlerinde içleri oyulmuş sıralı

altıgenlerden oluşan geometrik bordür kuşağı vardır. Ayak şahidesi ile baş şahidesi aynı form ve süslemeye sahiptir (Fot. 2-3, Çiz. 1).

Baş Şahide

Transkripsiyon

Yâ Mûnisî, Fî'l-ğabr ba'de'l-ğirdi's-
şebâb, Bedriyye emsâ enise't-turâb
Fî'l-ğalb ħuznen dâimen el-vedâ'a
Fefî nevâhâ es-seğam ve'l-İdîrâb
Hâzâ Ķabru'l-Merĥûme Bedriyye
Bint (Yaĥyâ) ... Efendî İlâ Rûĥihâ el-
Fâtîĥa

Arapça Metni

يا مونسى فى القبر بعد (الفرد) الشباب
بدرية أمسى (أنيس) التراب
فى القلب حزنا دائما الوداعة
ففى نواها السقم والاضطراب
هذا قبر المرحومة بدرية
بنت (يحيى) ... أفندي الي روحها الفاتحة

Türkçesi; *Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Gençlik şakışmasının ardından mezarda, Bedriye toprağa arkadaş oldu. Kalpte daimî bir hüznün (bıraktı) elveda tohumlarında hastalık ve ızdırap olan (bir hüznün). Bu, (Yahya)... Efendî'nin kızı merhume Bedriye'nin mezarıdır. Ruhuna Fatihâ*

Ayak şahide

Transkripsiyon

Fî Vaĥdî.
Lî'l-vâlideyn ic'alhâ ecran ve kun
'avnen lehâ yâ Rab
Câetke tercû
Tuvuffiyet el-Merĥûme fî şeh
şaferrî'l-ĥayr min şuhûr sene 1313

Arapça Metni

فى وحدي
لوالدين اجعلها اجرا وكن
.... عوناً لها يا رب
....جانتك ترجو
توفيت المرحومة
فى شهر صفرالخيرمن شهر سنة ١٣١٣

Türkçesi; *Yalnızlığımnda, Anne ve Baba(sı) için ecir kıl, Ya Rabbi onun yardım(cısı) ol..., Sana rica ederek geldi..., Merhum 1313 yılı aylarından hayırlı Safer ayında vefat etmiştir.*

Mezar No : 2
Fotoğraf No : 3-4
Çizim No. : 2
Yeri : Muhammed Zırar Mezarlığı
Tarih : 1327 / 1909
Kimlik : Halil Abdusabur'un Kızı Nazliye Hatun

Tanım: Bu mezar örneği Muhammed Zırar Mezarlığının kuzey kesiminde yer alır. Şahideli pehle taşı tipolojidedir. 0.80 x 0.37 x 0.17 m ölçülerindedirler. İki şahide arasında yekpare olmayan dikdörtgen formlu üst kapak taşları yer alır. Şahideler dikdörtgen prizmal gövdeli, üçgen alınlıklıdır. Tepeliği üste doğru kademli şekilde daralır. Tepelikte üstten sivri kemerli, alttan dilimli yay

şeklinde açılmış kartuşun içine kitabenin ilk satırı yazılmıştır. Diğer satırlar dikdörtgen ve dairesel formların içine oyma ve kabartma tekniğinde işlenmiştir. Baş taşın arka yüzünde tepelikten aşağı doğru sarkan örgülü saç ve saça simetrik olarak iki yanda iliştirilmiş tarak motifi yer alır (Fot. 4-5, Çiz. 2).

Baş şahide

Transkripsiyon

Yâ Mûnisî
Ba'de mâ kânet tilzâtu's-sürûr
Eşbahtu sâviyeten tahte'l-ķubur.
Hâzâ Ķabru'l-Merĥûme Nâzliye Ħâtûn
Bint Ħalîl 'Abduşşabûr

Arapça Metni

يا مونسى
بعد ما كانت تلذاة السرور
أصبحت ثاوية تحت القبور
هذ قبر المرحومة نازلية خاطون
بنت خليل عبد الصبور

Türkçesi, *Ey biricik sığınağım olan Allah'ım. Mutluluğun lezzetinin (yaşanmasının) ardından, mezarların altında ikamet eder oldum. Bu Halil Abdussabur'un kızı Merhume Nazliye Hatun'un mezarıdır.*

Ayak Şahide

Transkripsiyon

Fî Vaĥdî.
Fî şîbâhâ (mâtet)...
Raĥalet ve'd-dâu fî (tayyi)'s-şudûr
Ķad Tuvuffiyet
el-Merĥûme fî şehr Cemâdiy
e'l-evvel lisene selâsemie .. 1327

Arapça Metni

في وحدي في صباها (ماتت)
رحلت والداء في (طي) الصدور
قد توفيت المرحومة في شهر جمادي
الاول لسنة ثلاثمئة... سنة ١٣٦٧

Türkçesi; *Yalnızlığında, O çocukluğunda ...(öldü). Kalplerin (katmanlarında) elemiyle (ahirete) geçti. Merhume 1327 yılı cemadiyel evvel ayında vefat etmiştir. 1327*

Mezar No : 3
Fotoğraf No : 6-7
Çizim No : 3
Yeri : Muhammed Zırar Mezarlığı
Tarih :1333 / 1915
Kimlik : Muhammed Said Ziyara'nın kız Havle Hatun

Tanım: Bu mezar örneği, Muhammed Zırar mezarlığının tepe kısımda ve giriş kapısına yakın bir konumdadır. Şahideli ve sandukalı tipolojidedir. Mezar sandukası 0.80 m yükseklik ve 0.65 m genişlikte yekpare olmayan dikdörtgen prizmal gövdelidir. Baş ve ayak şahideleri 0.73 x 0.37 x 0.16 m ölçülerinde dikdörtgen gövdeli ve tepelik kısmı dilimlidir. Sarmal bir geometrik

kompozisyon sanduka gövdesini dört yönden dolamaktadır. Şahidelerin dış yüzleri sadedir. Şahide taşlarının mezara bakan yüzlerinde damla motifi yer alır. Damla motifinin üst ve alt kısımları palmetlerle bezelidir. Mezar kitabesi damla motifinin içine açılmış enine dikdörtgen kartuşların içine sülüs karakterde ve oyma-kabartma tekniğinde uygulanmıştır (Fot.6-7, Çiz.3).

Baş şahide

Transkripsiyon

Ḳad Tuvuffiyet el-Merḥûme
fî sene elf
veselâsemie veselâse veselâsîn
sene 1333

Arapça Metni

قد توفيت المرحومة
في سنة الف
وثلاثمائة وثلاثة وثلاثي
سنة ١٣٣٣

Türkçesi, Merhume 1333 yılında vefat etmiştir.

Ayak Şahide

Transkripsiyon

Hâzâ Ḳabru'l-Merḥûme Ḥavle
Bint el-Ḥâc Şeyḫ Muḥammed Sa'îd ez-
Ziyâra Îlâ Rûḥihâ el-Fâtîḫa

Arapça Metni

هذا قبر المرحومة خولة
بنت الحاج شيخ محمد سعيد الزيارة
الي روحها الفاتحة

Türkçesi: Bu Hacı Şeyh Muhammet Said ez-Ziyara'nın kızı, Merhume Havle'nin mezarıdır

Mezar No : 4
Fotoğraf No : 8-9
Çizim No : 4
Yeri : Muhammed Zırar Mezarlığı
Tarih : 1334 / 1915-6
Kimlik : Zimni Zâde Molla Muhammed'in Kızı Dilferuz Hatun

Tanım: Bu mezar örneği şahideli, sandukalı tipolojidedir. Düzgün kesme taştan örülmüş, dikdörtgen formlu bir sanduka gövdesi, üstte silindirik formlu kapak taşı ile dikdörtgen prizmal gövdeli iki şahide taşından oluşur. Sanduka ölçüleri, uzunluk 1.92 m. yükseklik 0.93 m.'dir. Şahide ölçüleri 1.0 x 0.38 x 0.14 m. dir. Orta kapak taşını dört yönden çevreleyen lotuslu ve palmetli bitkisel bir bezeme ağı vardır. Ortadaki oval üst kapak taşındaki kitabe satırlarının kenarında bitkisel bir bezeme yer alır. Bitkisel kıvrık dallı bezemenin arası rûmi, palmet ve lotuslarla dolguludur. Baş şahide başlıklı, dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Kalın ve silindirik bir boyun kısmına sahip olan bu mezar taşı, kısa başlıklı ve "leçke" ya da halk arasına "kofi" denilen bir başlıkla

sonlanmıştır. Baş şahidesinin orta kısmında iri bir damla motifi yer almaktadır. Damla motifi tepe noktasında hilal motifi ile sonlanır. Damla motifinin iç yüzünde bir saksıdan yukarı çıkan çiçek, palmet ve çam kozalağından oluşan bitkisel bezeme vardır. Şahide taşının dışa bakan cephesinde dipten başlayıp, üste doğru çıkan bitkisel kıvrık dallar yer alır. Kıvrık dalların arası yaprak ve penç motifleriyle dolguludur (Fot.8-9, Çiz.4).

Ayak şahide taşının tepeliği üçgen formlu olup, üste doğru kademeli şekilde daralma gösterir. Şahide taşının mezara bakan yüzünde sülüs hatlı kitabe satırları, enine açılmış dikdörtgen formlu kartuşların ve damla motifinin içine oyma ve kabartma tekniğinde işlenmiştir. Dış yüzü sadedir.

Baş Şahide

Transkripsiyonu

Yâ Mûnisî Yâ zâira'l-ķabr faķra' mâ
ledeykeVekun lilķayr.....
Vallâhi mâ deme'at 'ayn velâ cemedet
Elâ ve nîrânukum fi'l-ķalb mâ ķamede
Hâzâ Ķabru'l-Merķûme

Arapça Metni

يا مونسى
يا زائر القبر فاقراء ما لديك
وكن للخير
والله ما دمعت عين ولا جمدت

Türkçesi: Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Ey mezarı ziyaret eden yandakini oku, ... hayır için ol ...Vallahi en bir göz ağladı ne de dondu, iyi bilin ki ateşiniz kalpte sönmedi. Bu Merhumenin mezarıdır.

Sanduka Taşı

Transkripsiyon

Hâzâ Ķabru'l-Merķûme Dilferûz
İbne Mullâ Muķammed Efendî
el-Ķâc Zimnî Zâd
Yâ Mûnisî
Ķad Tuvuffiyet el-Merķûme
fi şehr Cemâziye'l-evvel lisene 1334.

Arapça Metni

هذا قبر المرحومة دلفرو
ابنة ملا محمد أفندي الحاج زمني زادة
يا مونسى
قد... توفيت المرحومة
في شهر جمادى الاول لسنة ١٣٣٤

Türkçesi: Bu Zimni Zâde Hacı Molla Muhammet Efendi'nin kızı merhume Dilferuz'un mezarıdır. Merhume 1334 yılının Cemaziyel evvel ayında vefat etmiştir.

Ayak şahide

Transkripsiyonu

Fî Vaķdî.
Lâ zâlet ebteğî Vekuntu aķzer

Arapça Metni

في وحدي
لا زالت ابتغي... وكنت احذر
وصرت ارتجي أمرا

Veşirtu ertecî emran ...

لم يبق بعدك لي...

Lem yebqa ba'deke lî ...

وعنك لا صبر لي يوما ولا جلدًا

Ve 'anke lâ şabra li yevmen velâ celedâ

قد توفي المرحو

Qad Tuvuffiye el-Merhû

Türkçesi; Yanlızlığımda (Mûnisim, Ey biricik sığınağım). Hala ... arzuluyor, dikkatlice bekliyorum, ... bir iş ümit eder oldum, Sen'den sonra bende ... kalmadı, sensiz bir güne ne sabır ne de tahammülüm kalmadı. Merhum(m)e ... vefat etmiştir.

Mezar No : 5

Fotoğraf No. : 10

Çizim No. : 5

Yeri : Muhammed Zırrar Mezarlığı

Tarih : 1310 / 1892-3

Kimlik : Sahr Hazretlerinin Kızı Havle Hatun

Tanım: Bu mezar örneğinde, yatay dikdörtgen prizmal gövdeli bir sanduka, dikdörtgen prizmal gövdeli iki şahide taşı ve dilimli iki tepelikten oluşur. Mezar sarı kalker taş malzemedir. Sanduka uzunluğu 1.72 m, yüksekliği 0.87 m.'dir. Şahideler, 1.04 x 0.38 x 0.16 m. ölçülerindedir. Düzgün kesme taşlı sandukanın üst kapak taşında uzatılmış madalyonlar içine penç ve çam kozalağından oluşan bezemeler oyma tekniğinde uygulanmıştır. Şahide taşlarının dış yüzleri sadedir. Tepelik kısımları kaş kemer formudur. Sülüs hatlı kitabe satırları enine açılmış dikdörtgen formlu kartuşların içine oyma ve kabartma tekniğinde işlenmiştir (Fot.10, Çiz.5).

Baş Şahide

Transkripsiyon

Yâ Mûnisî

Ekâbir-i Ashâb-ı Kirâmdan

Cenâb-ı (Şahr) radıye 'anhu el-Ğaffâr

Hađretlerinin...Binti Havle (zûr)

Hazretlerinin Merkadine...Mardi

Merhume...Akîd Zâde Muḥammed

Arapça Metin

يا مونسى

اكابري اصحابي كرامدن

جناب (صهر) رضى عنه الغفار

حضرتلرنك

بنت حوله (زور) حضرتلرينك

مرقدنه ماردين

مرحومه اقيد زادة محمد.

Türkçesi; Ey Munis'im (Ey biricik sığınağım), Sahabe-i Kiram'ın büyüklerinden çok başışlayıcı olan Allah O'dan razı olsun (Sahr) Hazretlerinin ... Havle172 (zor) kızı Hazretlerinin, Mezarına ... Mardin Merhume Akit Zâde Muhammed

Ayak Şahide

Transkripsiyonu

Fî Vaḥdî.

Arapça Metin

في وحدي

اونتوفيق بك طرفلرندن بك اوجيوز

Tevfîk beg taraflarından bin ücyüz on
sene-i hicriyyesinde muhadded inşa
Olunmağla Cenâb-ı Hâk sa'yinî meşkûr ve
..... (eylesin) merkad-i şerîflerinî mehbağ-ı
nûr buyûrsun Allâh (E)mîn rıdâ ilğa

اولنمغلهسنه هجرىسنده محدد انشاء
اولنمغله جناب حق سعييني
مشكور و... ايله سك (مرقد
شريفلريني مهبط نور بيورسون الله
ابتسك)(امين رضا القا)

Türkçesi: *Yalnızlığında, Tevfik Bey taraflarından bin üç yüz on hicri yılında inşa olunmakla Cenab-ı Hak onun çalışmasını meşkur ve ... etsin. Kabr-i şeriflerini nurla indığı yer etsin. Emin olan Allah rızasına nail etsin.*

Mezar No : 6
Fotoğraf No : 11-12
Çizim No : 6
Yeri : Muhammed Zırar Mezarlığı
Tarih : 1334 / 1915-16
Kimlik : Sadık Ahmed Efendinin Kızı Azize Hatun

Tanım: Şahideli tipolojide olan bu mezar örneğinde, baş ve ayak şahideleri 0.84 x 0.35 x 0.15 m ölçülerindedir. Şahideler, dikdörtgen prizmal gövdelidir. Tepelikleri kaş kemer formudur. Kitabe satırları sarı kalker taşlı şahidelerin iç yüzlerine açılmış dikdörtgen formlu kartuş ve dairesel formların içine oyma ve kabartma tekniğinde işlenmiştir. Baş şahide taşının dış yüzünde tepelikten aşağı sarkıtılmış, uçları yuvarlatılmış beş adet saç şeridi oyma tekniğinde uygulanmıştır. Ayak taşı sadedir ve bezemesizdir. (Fot. 11-12, Çiz.6).

Baş Şahide

Transkripsiyonu

Yâ Mûnisî, 'Azîze likuttâbillâh tâliye. Tercû
bizâlike maḥven ez-zenb ve'l-lemem
Ḥâle en-neffâs lekâd mâtet muvaḥḥideten...
Fecâzehâ Rabbuhâ lâ ḥasebe zû'l-keram.
Hâzâ Kabru'l-Merhûme Azîze Hâtun Bint
Ahmed Efendî es-Sâdik

Türkçesi: *Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Azize Allah'ın katiplerine okuyor, Onunla suç ve günahlarının silinmesini rica ediyor. Üfürücü (ölüm meleği) girdi ve (Azize) tevhid üzere öldü. Bunu hesapsız kerem sahibi olan Rabbi uygun gördü. Bu, Sâdik Ahmet Efendî'nin kızı merhume Azize Hâtun'un mezarıdır.*

Ayak Şahide

Transkripsiyonu

Fî Vaḥdî
Me'a'l-Muştafâ Faḥşurhâ Rabbi
ğaden Merhume Feskihâ biâbârMe'a

Arapça Metni

يا مونسى
عزيزة لكتاب الله تالية
ترجو بذلك محوا الذنب واللمم
حال النفاس لقد ماتت موحدة
فجازها ربها لا حسب ذو الكرم
هذا قبر المرحومة
عزيزة خاتون بنت أحمد أفندي الصا

Arapça Metni

في وحدي
مع المصطفى ... فاحشرها رب غدا
... مرحومة فاسقها بابار

ḥûr cennetike ic'alhâ muna'a'me Bi'l-
Müctebâ el-Murtaḏâ bi'l-ḥil ve'l-Haram
Kad Tuvuffiyet el-Merḥûme fî şehri zî'l-
ka'de sene selâsemie ve erbe'a ve selâsîn
1334

مع حور جننتك اجعلها منعمة
بالمجتبي المرتضى بالحل والحرم
توفيت المرحومة قد
في شهر ذي القعدة
سنة ثلاثمائة واربعة وثلاثين ١٣٣٤

Türkçesi; Yanlızlığımda, (Mûnisim, Ey biricik sığınacağım). Ya Rabbi yarın onun rahmetine mazhar olarak Mustafa (SAV) ile beraber haşret. Onun ... kuyularından içir. Cennetinin hurileriyle beraber onu nimetlerinden eyle. Harem (bölgesi) ve dışında (her yerde) onu seçkinlerle eyle. Merhume 1334 yılı Zilkade ayında vefat etmiştir.

Değerlendirme

Anadolu başta olmak üzere dünya genelinde insanların inanç sistemi, ölümü algılama biçimleri ve ölen insana duyulan saygı mezar taşı kültürünün ortaya çıkıp, şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık gösteren ölü gömme geleneğinde en çok tercih edilen gömü şekli mezara koymadır.

"Mardin'de Bezemeli Kadın Mezar Taşı Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı bu çalışmamızda 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına tarihlenen 6 adet mezar örneği yer almaktadır. Söz konusu bu mezar ve mezar taşlarına ait baş ve ayak taşları üzerinde yer alan bezemeler, Mardin'deki kadın mezar taşlarının bezeme çeşitliliğini göstermektedir. Bu örnekler, Muhammed Zırrar mezarlık alanının geneline yayılmış vaziyettedirler (Fot.1). Söz konusu örneklerden üç tanesi sandukalı (Fot.6,8,10), iki tanesi şahideli (Fot.2,11), bir tanesi de pehle taşlı form gösterir (Fot.4). Sandukalı ve şahideli olan örneklerde, sandukalar yekpare olmayan düzgün kesme taş malzeme ile yapılmışlardır. Pehle taşlı olan örnekte ise sanduka kapak taşı ve şahidelerin etrafına konulmuş pehle taşlarından oluşmaktadır. Ele alınan 6 örnekte şahideler, tipolojik olarak dikdörtgen prizmal gövdeli, tepelik kısımları kademeli şekilde daralan, üçgen prizmal formludurlar. Ölüm aralığı H.1310/ 1892-3 ile 1334 / 1915-6 yılları arasındadır.

Osmanlı mezar taşlarında doğum ve ölüm tarihlerinin aynı mezar taşında verildiği örnekler bulunmaktadır. Konu kapsamındaki Mardin mezar taşı örneklerinde sadece ölüm tarihleri yer almaktadır. Doğum ve ölüm tarihlerinin birlikte verildiği mezar taşı ele alınan örneklerde rastlanılmamıştır.

Mezar taşlarında kitabe içeriğine bakılmadan, yatan kişi hakkında bilgi veren en somut öge şahide taşlarındaki başlıklardır. Mardin mezar taşı örneklerinde başlık, çoğunlukla erkek mezar taşlarında görülmektedir. Kadın mezar taşlarında başlığa az yer verilmiştir. Osmanlı Dönemi kadın mezar taşlarında değişik şekillerde ve yaygın olarak görülen başlık türü "Hotoz" adı verilen başlık türüdür (Koçu, 1967:131). Ayrıca bitkisel, güneş ışını veya güneş halesi, istiridye formu, lotus başlık kadın mezar taşlarında tercih edilen farklı başlık veya tepelik türleridir (Çal, 2021, 645-689).

Mardin'deki örneklerde başlık, erkek mezar taşlarında bolca görülmesine rağmen kadın mezar taşlarında yok denilecek kadar azdır. Ele aldığımız örneklerdeki başlık, Dilferuz Hanıma ait sandukalı mezar örneğinde vardır (Fot. 8-9, Çiz.4), Bu başlık örneği yörede belli bir yaşın üstündeki kadınların başlarına taktıkları leçke veya kofi denilen bir başlık türü olup, cinsiyeti belirleyici bir özellik olarak mezar taşında kullanılmıştır.

Kur'an'ı Kerim'de mezar ve mezar taşıyla ilgili kesin bir hüküm bulunmamaktadır (İşli, 1987:9). Hadis ilmine dayandırılan figürlü ve gösterişli mezar yapma yasağına Anadolu'da pek rağbet edilmemiştir (Elitez,1996:15). Selçuklu ve Erken Osmanlı dönemi örneklerinde figür vardır. Sonraki dönemlerde kadın mezar taşlarında figür yerine, figürü anımsatıcı sembol ve gündelik hayatta insanların kullandığı ve cinsiyeti temsil eden terlik, gerdanlık, kolye, kemer tokası, muska, hamayıl (Güçlü, 2013:210-213) gibi nesnelere, mezar taşlarında kullanılan ve kadını temsil eden unsurlardır.

Figür, ele alınan Mardin mezar taşı örneklerinde yok denilecek kadar azdır. Fakat figürü anımsatıcı özellikte kadın mezar taşlarında birtakım nesnelere kullanıldığı görülmüştür. Kadın mezar taşlarında figürü anımsatıcı ve cinsiyeti temsil eden lekçe (kofi), tarak, ayna, gerdanlık, uzelik gibi ziynet eşyalarının yanı sıra kimi örneklerde örgülü saç şeritlerinin kullanıldığı görülmüştür (Fot. 5, 9,12).

Anadolu Selçuklularını dini ve sivil mimaride kufi yazısını, yazma eserlerde ise sülüs yazı çeşidi kullanmıştır. Mezar taşlarında ise bu durumun terine sülüs yazı çeşidi kullanmışlardır. Bu özellik, sülüs yazısının anatomik yapısından kaynaklı olarak kufi yazıya oranla taş malzemenin karakterine daha uygun olmasındandır (Şanihoğlu:1977:24). Şahideli ve sandukalı Selçuklu mezar taşı örneklerinde yazı, şahidelerin iç yüzüne ve prizmatik sandukaların gövde kısmına uygulanmıştır. Osmanlı dönemi kadın ve erkek mezar taşlarında yazı ayak taşından ziyade, ağırlıklı olarak baş şahide taşlarında uygulanmıştır. Ayak taşında daha çok çeşitli süsleme kompozisyonları uygulanmıştır. Şahide taşlarının mezara bakan cephelerinde açılmış olan kartuşların içine oyma ve kabartma tekniğinde sülüs, celi sülüs, talik ve celi ta'lik hat çeşitleri Arapça harflerle ve ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesiyle işlenmiştir. Serlevha kısmında gelenekselleşmiş **"Hüve"** (O, Allah), **"Hüve'l Baki"** (O, Ebedidir.), **"Hüve'i Hayyu'l Baki"** (O, diridir ve ebedidir) yazı kalıpları vardır. Sonraki kitabe satırlarında ölenin kimliği, sosyal statüsünü, Fatih ve ölüm tarihi vardır. (Ertuğ, 1999: 224).

Mardin Muhammed Zırar mezarlığında ele alınan mezar taşı örneklerinde kitabe dili Arapçanın Mihallemei ağzıdır. Arapça dışında ele alınmayan bazı örneklerde Osmanlı Türkçesine rastlanmıştır. Söz konusu örneklerde ve Mardin genelindeki diğer örneklerde Arapçanın yaygın olarak kullanılması, Arapçanın Kur'an'ı Kerim'in hattı olması ve bu durumun Müslüman ve Türk dünyasında gelenekselleşmiş olmasından kaynaklıdır. (Bodakçi, 2017:184). Mardin mezar

taşlarında yazı hem kadın hem de erkek mezar taşlarında baş ve ayak şahidelerine aynı yoğunlukta uygulanmıştır. Ele alınan örneklerde hem baş hem de ayak şahide taşlarında yazıya yer verilmiştir. Mardin mezar taşlarının serlevha kısmında Osmanlı mezar taşı örneklerinden farklı olarak “**Ya Munisi**” (Ey biricik sığınağım olan Allah) ve “**Fi Vahdi**” (Yalnızlığımda) söz kalıpları kullanılmıştır. Mezar taşı kitabelerinde Allah'tan istek ve dua, durum bildirme, yatanın ismi, Fatiha isteği ve vefat tarihi yer alır. Kitabe satırları şahide taşlarının hem iç hem de dış yüzlerinde açılmış enine dikdörtgen kartuşlara, dairesel formlara ve damla motiflerinin içine oyma, kimi örneklerde de oyma ve kabartma tekniğinde uygulanmıştır. Mardin mezar taşlarında sülüs, celi sülüs gibi hat çeşitlerinin uygulandığı tespit edilmiştir.

Anadolu Türk sanatında oyma, kazıma ve kabartma gibi çeşitli teknikler süsleme sanatında kullanılmıştır. Dini ve sivil mimarının yanı sıra mezar taşlarında da bitkisel bezemeler en çok tercih edilen motif ve kompozisyonlardır. İslam dinindeki tasvir yasağı bitkisel ve geometrik kompozisyonların zamanla Türk-İslam sanatının vazgeçilmez bezeme unsurları haline getirmiştir. Bitkisel kompozisyonlar, kimi zaman gerçeğe uygun, kimi zaman da stilize edilerek mezar ve mezar taşlarına uygulanmıştır (Klavuz, 2013: 91).

Batılılaşmayla beraber Osmanlı Mezar Taşlarında ciddi bir değişimin olduğu göze çarpar. Özellikle kadın mezar taşlarında süsleme kompozisyonuyla, form ve başlık türlerinde ciddi yenilikler görülür. Klasik Osmanlı mezar taşı anlayışının yerini Batılı tarzdaki Barok, Rokoko ve Ampir üslûbundaki yenilikler almıştır (Kuban, 1995: 114). Osmanlı kadın mezar taşlarında süsleme, baş şahide taşının boyunluk kısmında ve ayak taşında görülür. Batılılaşma ile birlikte mezar taşlarındaki bitkisel bezeme repertuarı genişlemiş, klasik bezeme unsurlarının yanında özellikle kadın mezar taşlarında “S” ve “C” kıvrımları, yabancı enginar, kenger (akantüs) yaprağı, nar çiçekleri, istiridye kabuğu, saçaklı-püsküllü motiflerle; vazo ve saksılardan sarkıtılmış çiçeklerden oluşan bezemeler görülür (Akar, 1969: 267-271, Biçici, 2004:29, Ertuğ, 1999:6, Danışık ve Kara, 2005: 478, Haseki, 1976:10).

Mardin mezar taşlarında geometrik ve nesneli bezemelerden ziyade bitkisel motifler ağırlıktadır. Bezeme olarak karşımıza çıkan bitkisel kompozisyonlar, geometrik bezemeler gibi yalın olmayıp, grift ve farklı kompozisyonlar şeklinde uygulanmışlardır. Bedriye Hanım'a ait mezar örneğinde, şahide taşının dış yüzünde irice bir damla motifi yer alır. Damla motifinin yanlarında sıralı kıvrık dallar, pençler, ters lale, gül bezekler ile Batılılaşma Döneminde Osmanlı mimarisine giren S ve C şeklindeki kıvrımlar görülmektedir (Fot.2). Nazliye Hanım'ın ayak şahide taşının dış yüzünde örgülü bir saç motifi bulunmaktadır. Örgülü saça iki yönden simetrik olarak iliştirilmiş iki adet tarak motifi vardır (Fot.5, Çiz.2). Havle Hanım'a ait şahide taşlarının iç yüzünde damla motifi yer almaktadır. Damla motifleri üstten ve alttan birer palmet ile bezenmiştir (Fot.7,

Çiz.3). Dilferuz Hanıma ait mezarın şahide taşlarında bitkisel kıvrık dalların arasına serpiştirilmiş rûmi ve palmetlerden oluşan bezeme kompozisyonu yer alır. Sanduka üst kapak taşının yan bordüründe ise sıralı rûmilerden oluşan bezeme kuşağı vardır (Fot.8, çiz.4). Havle Hatun'una ait mezar örneğinde, sanduka üst kapak taşında uzatılmış madalyonların içleri penç ve çam kozalağı motifleriyle dolguludur (Fot.10, Çiz.5).

Anadolu Selçukluları, yapı malzemesi olarak kalker taşı kullanmışlardır. Kimi örneklerde önem derecesine göre mermer taşı da kullanmışlardır. Kalker taşının renginin zamanla sarıdan griye dönüşmesi en büyük etken olmuştur. Ve meydana getirdikleri birçok yapının süslemesinde taşların bu renk zıtlığından faydalanmışlardır. Selçuklulardan sonra Osmanlı döneminde mermer malzemenin bolca bulunması ve işlenişinin kolay olması, dini ve sivil mimarinin yanı sıra mezar taşı örneklerinde çokça tercih edilen malzeme olmuştur. Ağırıklı olarak gri ve beyaz renkli mermer taşının yanı sıra, kimi mezar örneklerinde küfeki taşı da kullanılmıştır.

Mardin mezar taşlarında yoğunluklu olarak kullanılan taş malzeme, şehrin dokusuyla özdeşleşmiş olan sarı kalker taşıdır. Sarı kalker taşı, mezar taşlarıyla birlikte dini ve sivil mimaride çokça tercih edilen bir türdür. İl genelinde bulunan mezar taşı örneklerinde sarı kalker taşı dışında, kum taşı malzemenin de kullanıldığı örnekler de mevcuttur (Bodakçı, 2017:181-203).

Sonuç

Köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Mardin'deki mezar taşı kültürü 18.-19. yüzyılları ile 20. yüzyılın başına tarihlenen örnekler dışında yok denilecek kadar azdır. Bunda Mardin'in tarihsel süreçte geçirdiği savaşlar ve özellikle I. Dünya savaşı sonrası bölgede cereyan eden etnik ve dinsel olayların etkisi büyüktür. Mardin Mezar taşlarından ele alınan altı mezar örneği gerek repertuar gerekse kompozisyon açısından kendi dönemlerinin bezeme anlayışını ve geleneğini yansıttıkları görülmüştür. 18. Yüzyıla birlikte Osmanlı sanatında görülen Batılı süsleme anlayışının Mardin'deki mezar taşı kültürüne S ve C kıvrımları dışında etki etmediğini, Mardin'deki mezar taşı kültürünün yerel bir üslûp ve anlayışla şekillendiği görülmüştür. Mezar taşları üzerinde yer alan nesnel, geometrik ve bitkisel süslemelerin yanı sıra, yazı dilinin de Osmanlı mezar taşı örneklerinden farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Mardin mezar taşları, tipoloji ve süsleme bakımından daha çok Nusaybin, Savur, Midyat, Cizre ve Siirt gibi merkezlerde bulunan mezar taşı örnekleriyle benzerlik gösterdikleri tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; süslemede kullanılan bitkisel, geometrik ve nesnel motiflerin zenginliği ve sarı kalker taşı işçiliğinin kalitesi, Mardin Bezemeli Kadın Mezar Taşlarının önemini kanıtlar niteliktedir. Bu kaliteli durum kadın mezar taşları ile birlikte erkek mezar taşlarında da görülmektedir.

Kaynakça / Reference

- Ayanoğlu, F. İ., (1958) "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. IV, Ankara, 193-208.
- Akar, A., (1969), "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 8, Ankara, 267-271.
- Başak, o., Bodakçı, A. (2017), "Mardin Mezar Taşlarından Lahit Formunda İki Örnek", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE Dergisi*, S. 36, 197-219.
- Biçici, H. K., (2004), Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları", *Gazi Üniversitesi, SBE*, Ankara, 29.
- Bodakçı, A. (2017), "Mardin Merkezde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 166.
- Çal, H., (2021), Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepelikler, *Bellekten*, C.85, s. 303, 645-689.
- Elitez, N. N., (1996), "Türk Mezar Taşlarında Bitki Motifleri", İstanbul, 15.
- Ertuğ, N. (1999), Osmanlı Mezar Taşları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IX, Ankara, 223-228.
- Güçlü, İ., (2013), Bayındır Yakapınar Köyü Mezartaşı Kitabeleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, *SBE*, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, YYLT, İzmir.
- Hanoğlu, C. (2015), Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi, *SBE*, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.
- İşli, H. N., (1987), İstanbul'da Sahabe Mezar ve Makamları, Ankara, 9.
- İnci, V. (2008), Cizre Mezar Taşları (18.-19.Y.Y.), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *SBE*, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Y.Y.L.T. Van.
- Kara, H & Danışık, Ş., (2005), Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Konya, 478.
- Karamağaralı, B., (1992), Ahlat Mezar Taşları, Ankara.
- Kılavuz, N., (2013), Bozdoğan-Yazıkent Beldesi Mezarlığı Süslemeli Kadın Mezar Taşları, *Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C.XXXII, S.53, Ankara, 76-100.
- Koçu, R. E., (1967), Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, *Sümerbank Kültür Yayınları*, Ankara, 131.
- Kuban, D., (1995), Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İstanbul, 114.
- Laquer, P. H., (1997), "Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, İstanbul, 1.
- Mutulu, M., (2006), "Siirt Mezar Taşları", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *SBE*, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Y.Y.L.T., Van.

- Öney, G. (1992), "Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları", Ankara, 3-9.
- Öztürker, H. C., (2013), Iğdır Karakoyunlu Mezar Taşları, *Salkımsöğüt Yayınları*, Konya, 228.
- Öztürker, H. C., (2013) "Bektaş Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme, Şemsi Baba Tekkesi Örneği, Iğdır Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, 155-193.
- Öztürker, H. C., (2015) "Caferi Mezar Taşlarında Görülen Sembolik Anlamlı Bezeme Unsurlarının İkonografik Çözümlemesi", Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, 21-24 Ekim 2015, 99-113.
- Parıltı, U., Uhri, A., (2018) "Geçmişten Bugüne Ölüm Olgusuna ve Ritüellere Bilimsel Yaklaşım", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Özel Sayı, 13-28.
- Soysal, M. (1997), "Mezar Maddesi", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1213-1215.
- Uhri, A. (2010), "Anadolu'da Ölümün Tarih Öncesi, Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri", İstanbul, 21.
- Ustra, N. B, Yalçın, R. (2009), "Bergama Müzesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", Ankara.
- Uluçam, A.; (2000), "Eski Erciş-Çelebibağ Mezarlığı ve Mezar Taşları", Ankara.

Fotoğraflar

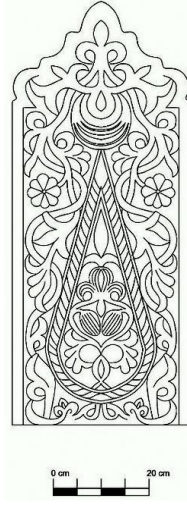
Fot.1: Muhammed Zırar Mezarlığı, Genel Görünümü

Fot. 2: Bedriye Hantun'un mezarı, genel görünümü

Fot. 3: Bedriye Hatun, baş şahidesi

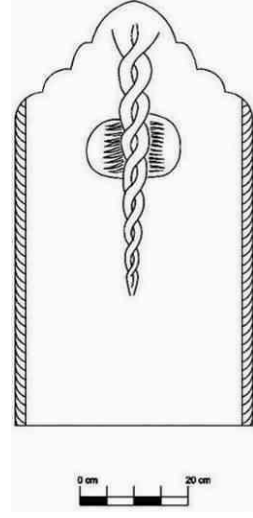
Çiz.1: Bedriye Hatun, baş şahide çizimi

Fot. 4: Nazliye Hanım'ın mezarı, genel görünümü

Fot. 5: Nazliye Hanım ayak şahidesi

Çiz.2: Nazliye Hanım ayak taşı çizimi

Fot. 6: Havle Hatun'un mezarı, genel görünümü

Fot.7: Havle Hatun, baş şahidesi

Çiz. 3: Havle Hatun, baş şahide çizimi

Fot.8: Dilferuz Hanım'ın mezar sandukası, genel görünümü

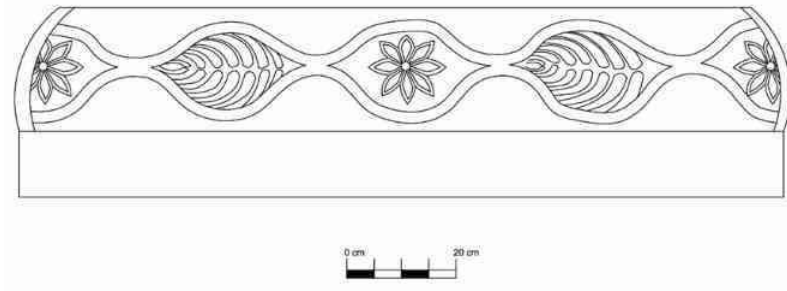
Fot.9: Dilferuz Hanım, baş şahidesi

Çiz. 4: Dilferuz Hanım, baş şahide çizimi

Fot.10: Havle Hanım'ın mezarı, genel görünüm

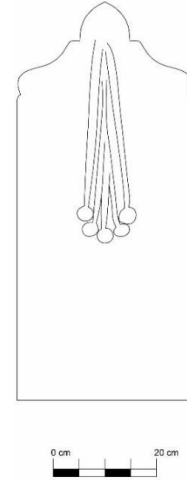
Çiz. 5: Havle Hanım, sanduka kapak taşı çizimi

Fot.11: Azize Hatun'un mezarı, genel görünümü

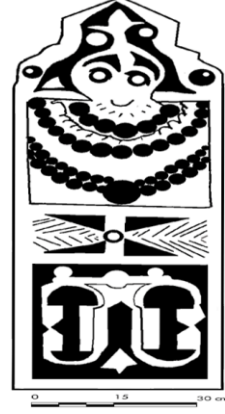
Fot.12: Azize Hatun, ayak şahidesi

Çiz.6: Azize Hatun, ayak şahide çizimi

Fot.13: Cizre, bezemeli kadın mezar taşı örneği (V. İnci, 2008)

Çiz.7: Cizre, bezemeli kadın mezar taşı çizimi (V. İnci, 2008)

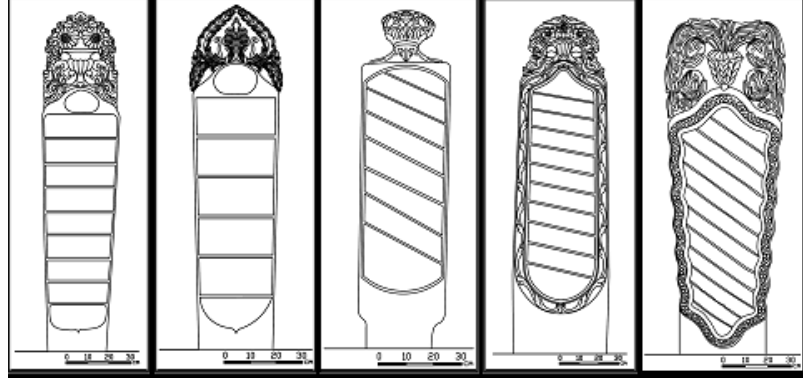
Fot.14: Eruh-Kavaközü, Hatice Hanım'ın mezar taşı (M. Mutlu, 2006)

Çiz. 8: Hatice Hanım'ın mezar taşı çizimi (M. Mutlu, 2006)

Fot.:15: Rize bezmeli kadın mezar taşı örnekleri (C. Hanoğlu, 2016)

Çiz. 9: Rize bezemeli kadın mezar taşı örnekleri çizimi (C. Hanoğlu, 2016)

Fot.16-17: Bayındır Yakapınar Köyü Kadın mezar taşı örnekleri
(İ. Güçlü, 2013)